

Джерела та література

1. Благодійність: традиції і сьогодення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://shevcbcs.kiev.ua/objects/files/obj9431/gallery1223462012.doc>. – Назва з екрана.
2. Буасьє П. Первые годы Красного Креста / П. Буасьє. – М.: Международный комитет Красного Креста, 1994. – 154 с.
3. Вайнола Р. Х. Волонтерський рух в Україні: тенденції розвитку / Р.Х. Вайнола, А.Й. Капська, Н.М. Комарова та ін. – К.: Академпрес, 1999. – 112 с.
4. Васильєва О.В. З історії милосердя / О.В. Васильєва // Соціальний захист. – 1994. – № 4. – С.71-72.
5. Волонтерська діяльність в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://knowledge.allbest.ru/sociology/2c0a65625a3bd68a5d53b88421316c36_0.html. – Назва з екрана.
6. Всеобщая декларация волонтеров // Вестник благотворительности. – 1997. – №1. – С. 10-15.
7. Голованова Т.П. Волонтерство в соціальній роботі як феномен цивілізованого суспільства / Т. П. Голованова, Ю. А. Гапон. – Запоріжжя, 1996. – 134 с.
8. Донік О.М. Благодійність в Україні (XIX - початок XX ст.) / О.М.Донік // Український історичний журнал. – 2005. – № 4. – С.159-177
9. Крип'якевич І. Історія України / Відп. редактори Ф.П. Шевченко, Б.З. Якимович — Львів: Світ, 1990. — 520 с.
10. Літопис, в який добротворці України вписують щодня нові сторінки: До 95-річчя Товариства Червоного Хреста України: віхи історії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lviv-redcross.at.ua/blog/2013-04-13-1494>. – Назва з екрана.
11. Минович І. Історичні корені й традиції благодійництва / І. Минович // Соціальний захист. – 1996. – № 4. – С. 77 – 87.
12. Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України 5 липня 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 25. – ст. 252.
13. Про волонтерську діяльність: Закон України від 19 квітня 2011 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 42. – ст. 435.
14. Про встановлення Дня благодійництва: Указ Президента України від 13 грудня 2007 р. // Урядовий кур'єр. – 2007. – 14 грудня. – С. 11-13.
15. Ступак Ф. Я. Благодійність та суспільна опіка в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.) / Я.Ф.Ступак // Сіверянський літопис.– 2011.– № 3.– С. 111-113.
16. Ступак Ф. Я. Історичний досвід соціальної допомоги в містах / Ф. Ступак // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2003. – № 5. – С. 195-199

УДК 711.424.6

В. Петрик

ВІД ГОРОДА ДО МІСТА - ТРАНСФОРМАЦІЯ УРБАНІСТИЧНОЇ СТРУКТУРИ МІСТ
ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (КОРОЛІВСТВА РУСИ) У XIII-XIV СТ.

У статті розглянуто передумови та процеси формування нових елементів розпланувальної структури міст Галицько-Волинської держави (з 1253 р. - Королівства Русі) на прикладі Холма. Представлено місце і роль урбаністики Галицько-Волинських земель в архітектурних процесах Центрально-Східної Європи XII-XIV ст. Територія Галицько-Волинської держави, що завдяки тісним політичним та економічним зв'язкам з Візантією, Угорщиною, Польщею, Чехією відігравала вагомий роль у творенні культурного простору Центрально-Східної Європи.

Ключові слова: Галицько-Волинська держава, Королівство Русі, Холм, Данило Романович, город, місто.

The article discusses the background and the formation of new elements rozplanuvальної structure of cities of Galicia-Volyn state (from 1253 - Kingdom of Rus) by the example of Hill. Submitted place and role of urban Galicia-Volyn land in the architectural process of Central and Eastern Europe, XII-XIV centuries. The territory of Galicia-Volyn state that due to the close political and economic relations with Byzantium, Hungary, Poland, the Czech Republic has played a significant role in the creation of cultural spaces of Central and Eastern Europe.

Keywords: Galicia-Volyn state, the Kingdom of Rus Hill, Daniel R., garden, city.

Переломний етап в урбаністичному розвитку західноукраїнських земель припадає на період XIII-XIV ст. - час існування Галицько-Волинської держави (або ж королівства Галичини і Володимирії, Королівства Русі). Початок цього державного утворення припадає на 1999 р., коли володимирський князь Роман Мстиславович став княжити в Галичі. Короткий період його активної військової і політичної діяльності не залишив свідчень активних містобудівних перетворень. Водночас літописні джерела описують активну містобудівну діяльність його синів - Данила та Василька Романовичів, що припадає на середину - другу половину XIII ст., коли в Центральній Європі розпочинаються активні процеси локації міст на німецькому праві. Використання нових європейських досягнень в будівництві та містобудівному праві українськими володарями у зв'язку з їхніми тісними контактами на династичному та військово-політичному рівні є важливим питанням для історії української урбаністики.

Дослідження функціонально-просторової організації та архітектурно-планувальної структури дають можливість визначити етапи розвитку містобудівних структур найбільших міст Галицько-Волинської держави (переважно - княжих столиць). В майбутньому, очевидно, із накопиченням інформації про елементи планувальної структури інших міст (городів) таку модель можна буде апробувати на прикладі усіх міських поселень того часу, виявити основні тенденції та особливості, характерні регіональні відмінності їх розвитку.

На рубежі XII-XIII ст. суттєво змінюються засади та форми оборонного будівництва Центрально-Східної Європи. Значний вплив на формування нових принципів побудови оборонних споруд став досвід Хрестових походів [8, с.105], нові форми та засоби ведення військових дій [3, с.219-220], піднесення фінансової та військової значимості аристократії - введення т.зв. "імунітетів", а також - закладення міст "на праві" королями [6, с.16]. Особливо активно такі процеси відбувались за володарювання Данила Романовича (Галицького) та його брата Василька.

Апогеем містобудівної діяльності Данила Романовича було заснування нової столиці, яка одразу планувалась як майбутня резиденція володаря великої держави (мкороля-?) - города Холма. У видітному стратегічно регіоні, в межиріччя Вепру та Бугу, на берегах ріки Угерки, Данило (тоді ще Володимирський князь) засновує близько 1234-37 рр. новий город. Із самого початку Холм є його головною резиденцією і водночас - символом нового геополітичного спрямування його діяльності. В 40-х рр. XIII ст. Холм стає, по суті, столицею Галицько-Володимирського князівства, а згодом - Королівства Русі - аж до смерті Данила. Це був результат свідомої політики Данила Романовича. Свідченням цього є, перш за все, перенесення до Холма єпископського осідку з Угровська, а також оповідь у Галицько-Волинському Літописі про активну розбудову та подальші відбудови міста Данилом.

З літопису випливає, що Данило Романович здійснив принаймні три етапи розбудови Холма: "І поставив він [Данило] великий городок [перший період], та, побачивши, що Бог помічником йому, а Іоанн підпомагає йому с, спорудив він інший город... став він прикликати приходнів - німців і русів, иноплемінників і ляхів. Ішли вони день у день ... і наповнили вони дворами навколо города поле і села"[2, с.843]. Вже, імовірно, на першому етапі були здійснені масштабні будівельні роботи з влаштуванням дерев'яно-земляних конструкцій для укріплення схилів пагорба і зведення зовнішніх мурованих стін товщиною 2,2 м, кладених на вапняно-піщаному розчині з великих тесаних блоків сірого пісковика та місцевого глауконітового пісковика ("зеленого холмського каменю") [5] - це поки що найраніші відомі нам оборонні кам'яні стіни княжого двору на терені Галицько-Волинської держави.

В другому періоді були споруджені муровані церкви Пресвятої Трійці, Івана Золотоустого, Кузьми і Дем'яна, а також висока вежа-донжон. Третім етапом стало відновлення Холма Данилом після пожежі "в Куремсину війну" у 1257-59 рр. - було відбудовано міські укріплення, церкви, споруджено "превелику церкву ...на честь пресвятої приснодіви Марії, величиною і красою не меншу од тих, що були раніш..." [1, с.420]. Складна будівельна історія цього комплексу зараз є предметом археологічних досліджень експедиції Інституту археології та етнології Польської академії наук, що розпочала дослідження Данилової резиденції у 2010 р. [10].

Згідно аналізу матеріалів найновіших досліджень можна констатувати, що на середину XIII ст. Холм складався з города, підгороддя (посаду) та численних передмість. Город і підгороддя мали свої системи фортифікацій. Резиденція Данила знаходилась на території т.зв. "Високої гірки" - рукотворного насипу, що підноситься над тереном города на 10-12 м. Площа цього пагорба становить близько 0.3 га, города - близько 2 га, підгороддя - близько 3.5 га. Загальна площа заселеної території міста у XIII - XIV

ст. сягала 8 га, хоча археологічні обстеження з часом можуть значно розширити ці межі. Прикладом є відкриття комплексу споруд XIII ст. з багатим інвентарем у північній частині міста. Археологічні матеріали переконливо датують розквіт міста саме XIII століттям [7].

Про потужність оборонних споруд міста свідчить той факт, що Холм був єдиним оборонним пунктом Волині, котрий не був зруйнований татарами у 1259 році: "бо були в ньому бояри і люди доблесні, а город сильно укріплений, [з] пороками і самострілами" [1, с.442]. Із заходу та півночі під'їзди до Холма контролювали форпости: монастир Спаса (с.Підгороддя), та оборонні вежі-"стовпи" в с. Столл'є та в с. Білавині. Остання була зведена в 3 км на північ від Холма, на болотистій рівнині р.Угерки, зараз від неї збереглися лише рештки фундаментів [9].

Саме у Холмі вперше згадується літописцем вежа-донжон в межах города, що виконувала активну оборонну функцію: " І вежа (столъ) посеред города висока, щоб бити з неї докола города. Знизу зведена з каменю п'ятнадцять ліктів у висоту (≈7м), а сама зроблена з тесаного дерева і вибілена, як сир, сягала вона на всі сторони. Близь неї був студенець, тобто колодязь, що мав тридцять і п'ять сажнів (≈55м)" [2, с.844-845].

Систему фортифікацій, апробовану в Холмі, Данило та Василько Романовичі та їх наступники поширюють по всій території Галицької-Волинської держави. Вежі-донжони, що їх споруджували Романовичі протягом XIII ст., отримали в літературі назву "волинських веж". Муровані вежі – як окремі, так і включені в оборонні мури чи забудову замків, датовані XIII – початком XIV ст., відомі також в Кам'янці-Литовському, Чорторійську, Бересті (окремі донжони), Крем'янці, П'ятничанах, Перемишлі (в'їзні оборонні вежі), Львові на Низькому та Високому замках (в системі оборонних стін) [4]. Описані свідчення (знахідки брускової цегли 8,5 x 12 x 26 см в археологічному культурному шарі першої половини XIII ст.) дають підстави припускати наявність оборонної споруди подібного типу на дитинці княжого Галича.

Як бачимо, саме перд монгольською інвазією у Галицько- Володимирській Русі з'являється новий тип укріплень, основним оборонним вузлом яких були потужні вежі-донжони ("столпи"). Вежа-"стовп" споруджувалась переважно поблизу воріт (будучи тоді активним чинником оборони) або в глибині дитинця замку, виконуючи роль останнього прихистку захисників. Лише через деякий час, із розповсюдженням у XIV ст. мурованих оборонних стін, з'являються фланкуючі вежі, з'єднані безпосередньо зі стінами [3, с.216-217].

Отже, на середину XIII ст. у Галицько-Волинській державі існували необхідні передумови для впровадження та розвитку нових містобудівних вирішень та фортифікаційних систем (замкової архітектури), що базувались як на європейському досвіді, так і на місцевих традиціях міського та оборонного будівництва. Монгольська армія з її чисельними військами та досконалими технічними облоговими машинами спричинила до ширшого використання мурованих укріплень у фортифікаційних системах Східної Європи, а особливо – у Галицько-Волинській державі. Зразками нових архітектурних вирішень, невід'ємною частиною яких були і оборонні споруди (найперше – вежі-донжони), могли бути нові типи міст, князівські та королівські резиденції сусідніх країн, де наші володарі були частими гостями.

Вже у 2-й пол. XIII ст. відбуваються зміни у містобудівній політиці, яка ініціюється перш за все князями: виділення в межах міста "замку" (на базі дитинця або замського княжого двору) та "міста" (локацією на міському праві – на території укріпленого підгороддя, посаду або передмість). Протягом XIII-XIV ст. відбулося швидке перетворення міських урбаністичних комплексів з архітектурою княжих резиденцій XI-XII ст. "відкритого типу" у нові розпланувальні схеми із замками-резиденціями з виразним домінуванням оборонної функції, які були найранішими прикладами замкової будівництва в Україні, та новими локаційними утвореннями, які окреслюються новим поняттям «місто».

Джерела та література

1. Літопис Руський / Пер. з давньорус. Л.С.Махновця; Відп. ред. О.В.Мишанич. – Київ: Дніпро, 1989. – 591 с.
2. Ипатьевская летопись. (Полное собрание русских летописей. Том второй.) – Москва: "Языки русской культуры", 1998. – 648 с.
3. Раппопорт П.А. Военное зодчество западнорусских земель X-XIV вв. // Материалы и исследования по археологии СССР. № 140.- Ленинград: Наука. Ленинградское отделение, 1967. – 241 с.
4. Могитич Р. Низький замок у Львові. До питання реконструкції первісного вигляду // Вісник інституту "Укрзахідпроектреставрація". –Львів, 2000.– Число 11.–С. 49 – 58.
5. Dzienkowski T. Rozwoj przestrzenny Chelma w sredniowieczu na podstawie badan archeologicznych // Rocznik Chelmski. – T.14. – Chelm, 2010. - S.14-18.
6. Gerquin B. Zamki śląskie. – Warszawa: Budownictwo i architektura, 1957.
7. Gołub S. Pozostałości osadnictwa z okresu wczesnego średniowiecza w centrum miasta Chelma / Materiały z sesji naukowej w Chelmie 1.XII.1995 r. – Chelm, 1997. –S.83-87.
8. Krassowski W. Dzieje budownictwa i architektury na ziemiach Polski. Tom 2. Budownictwo i architektura w warunkach rozkwitu wielkiej własności ziemskiej (XIII- trzecia ćwierć XIV w.)- Warszawa:"Arkady", 1990.
9. Ruzzkowska U., Gołub S. Pozostałości wieży kamiennej w Chelmie-Bielawinie – proba utworzenia rezerwatu archeologicznego / Materiały z sesji naukowej w Chelmie 1.XII.1995 r. – Chelm, 1997.-S.75.
10. Wegłowski A. Zaginione Krolewstwo Daniela Halickiego // Focus Historia. – Nr.5 (52). – 2011. – S.43-49.

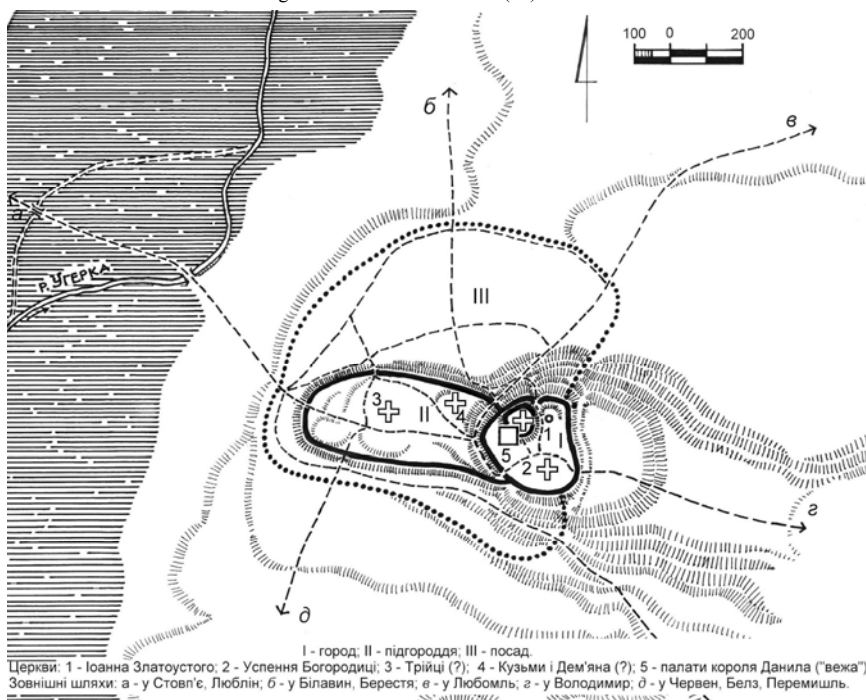

Рис.1. Реконструкція планувальної структури Холма на сер.XIII ст. (В.Петрик, Ю.Лукомський).

Етап 1b © W.Petryk, M.Siryj, 2013

Рис. 2. Графічна реконструкція резиденції Данила Романовича в Холмі (етап побудови на 1237-1241 рр.) за матеріалами досліджень А.Буко, С.Голуба, Т.Дзеньковського у 2010-2012 рр. Рис.М.Сірого, В.Петрика.

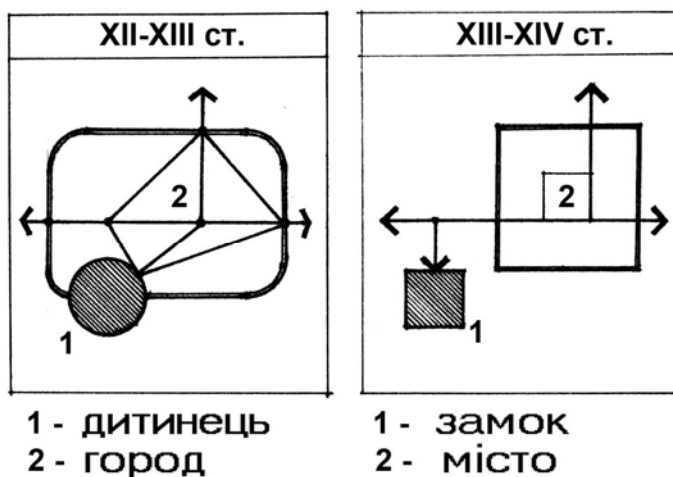

Рис.3. Трансформація містобудівної системи "города" в "місто".

УДК (477)«15»

А.Блануца

УКРАЇНСЬКІ КНЯЗІВСЬКО-ШЛЯХЕТСЬКІ РОДИ У СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ «УКРАЇННИМИ» ПРИКОРДОННИМИ МІСТАМИ/ЗАМКАМИ У РАННІЙ НОВИЙ ЧАС

У статті аналізується роль українських князів та шляхти в управлінні «українними» містами/замками у ранній Новий час.

Ключові слова: Велике князівство Литовське, міське самоврядування, князі, шляхта, міські урядники.

In the article the role of the Ukrainian princes and gentry is analysed in a management «ukrainnimi» cities/castles in early Modern time.

Keywords: Grand duchy of Lithuanian, city self-government, princes, gentry, city «uryadnyku».

Українські, а за ранньомодерною термінологією оригінальних документів побутувало визначення «українні», «окраїнні», прикордонні міста/замки складали важливу систему укріплень та оборони південних/«українних» рубежів Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ) від часу входження українських земель до його складу й до середини XVI ст., коли вони були включені до новоствореної унійної держави – Речі Посполитої.

Прикордонні «українні» міста/замки у територіально-адміністративній та управлінській системі властей ВКЛ, окрім притаманних усім українським містам, мали свої специфічні, пов'язані насамперед з порубіжним статусом, ознаки. Вони входили у систему укріплень південних кордонів ВКЛ, яка складалася, власне, з двох оборонних ліній. Перша включала замки, такі як Канів, Черкаси, Звенигород, Брацлав та Вінницю, що проходили по Південній Київщині та Східному Поділлі. Сюди ж можна включити Чорнобильський та Овруцький замки. Канівський та Черкаський замки мали створити заслін татарським походам, що скеровувалися у напрямку до Вільни, столиці ВКЛ. Замки ж у Звенигороді, Брацлаві та Вінниці – унеможливити просування татар на Волинь і Червону Русь. Другу оборонну лінію складали замки в Острі, Любечі, Києві, Житомирі, Кременці, Луцьку та Володимирі. Проте і ці укріплення татари не раз долали на своєму шляху, а часто просто їх оминали, бо вони були менш вдало розташовані з точки зору географії татарських нападів¹. Тому ці замки більше відігравали роль порятунку населення навколишніх поселень під час чергових татарських вторгнень².

Маючи важливе значення для центральної влади з огляду на постійну загрозу від кочовиків на південних кордонах ВКЛ литовські володарі намагалися вирішити проблему обороноздатності шляхом покладення таких функцій на місцеве населення. Така

¹ Кулаковський П. Роль князя Костянтина Острозького в організації оборони південних рубежів Великого князівства Литовського у першій половині XVI ст. // *Ukraina Lithuanica: студії з історії Великого князівства Литовського*. – К., 2012. – Т. II / у друці.

² Ворончук І.О. Населення Волині в XVI – першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники. – К., 2012. – С. 576–603.